

ՇԱՐԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՆԸ:

Տարեկան գինն է 5 ևսորի (փոստի ծախսով): Օտարաբաղաճացի բաժանորդները պիտի գիտեն այս հասցեն. *В. Тифлис. В. Ред. Армянского Голоса. М. М. М.*
Փոփոխում կարելի է ստորագրել խմբագրատան մէջ (Արծրուշու տան) և պ. Եսաուրեանցի խանութում:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՆՆԻՈՒԹԻՒՆ:

Մասնաւոր յայտարարութիւն տալ տուող պիտի վճարէ 10 հասարակ տառի համար 1 կոպէկ արծաթ: Յայտարարութիւններ տպուան չայերէն, ռուսերէն, վրացերէն, քրեանիարէն, գերմաներէն և քուրդերէն:

ՄԵՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱՐԽԱՆՈՒԹԵՐԹ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մանուկներն:—Մեր ստորին կարգի ուսումնարաններն:—Ներքին տեսութիւն: Ընտրութեան ձևը, Գերմանական լեզու, Նամակ ցիրիւսական, Նամակ խմբագրին, Նամակ Բագուին, Ներքին լուրեր:—Արտաքին տեսութիւն: Մանուկ փոքրիկն և յետագէմ շարժումը, Նամակ Մեկտրիսից, Նամակ Վիեննայից:—Խառն լուրեր:—Առարկան:—Յայտարարութիւններ:—Բանասիրական:

ՆՈՒՆԻՑՈՒՄ

«Մշակ» լրագրի խմբագրութիւնը խնդրում է այն բաժանորդներին, որքայն 1873 թուի տարեկան վճարը դեռ ևս հաստատած չեն, բարեհաճութեամբ արթնանալ և չուս հասցնել խմբագրութեանը: «Մշակ» տարեկան վճարը:

ՄԵՐ ՍՏՈՐԻՆ ԿԱՐԳԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԸ

Հատ անգամ մենք գտնադատում ենք հայերի վրա, թէ նրանք ուսումնարանների համար այնքան չեն զոհում, որքան օրինակի վերջինների ջիւղով իրեն համար, իրանց եկեղեցիների գրեթէ նորոգելու և վարդապետ համար հաղարկելու և մնալու, իսկ գուցէ նոյն եկեղեցու գաւթում դնում ուսումնարանը ողորմելի դրութեան մէջ և մնում:

Իսկ այնու ամենայնիւ, համեմատելով ուրիշ արեւելեան ազգերի հետ, հայերը դարձեալ ամենից շատ հակում ունեն գէլի ուսումնարանները: Արտիկ և լինելի գետիկում հայերը ամեն տեղ կը տեսնեն, որ կայ մի տիրացու, կամ քահանայ որ 8 թէ 10 երեսն է սովորեցնում, իսկ շատ տեղ կը պատահէ փոքրիկ կանոնադրութեան ուսումնարաններ թէ աղջկանց և թէ տղանց համար: Մեծ մասամբ այդ ուսումնարանները անձնագոհութիւն են պահանջում, այնպէս որ հազիւ չէ պատահում որ բոլորովին յետ ընկած մի տեղում մի որ և է երկուսուսով նուիրում է իրան դաստիարակութեան կամ ասանց ուսման:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հայոց լեզուի և գրականութեան ուսումնասիրութեան հարկաւորութիւնը:

Մինչև ատոմները դարձ քննարկ և ներկայ դարձ սկիզբը հայոց լեզուի և գրականութեան ուսումնասիրութիւնը սահմանափակվում էր խիստ նեղ շրջանով և համարվում էր բացառութիւն: Նա ծառայում էր միայն աստուածաշունչը բացատրելու համար, աստուածաբանական խնդիրները մեկ-

*) Նիշեալ դասագրքերը հայոց լեզուի և գրականութեան մասին կարգացել է 11 յոնվարի ներկայ ամի, համալսարանի հայկական բաժնի անդամներ, պարոն Է. Դիւրիւն, Յրանիսիան և Բեկի հայագէտը, թէև նա յայտնում է մի քանի պատմական սխալ կարծիքներ, այսու ամենայնիւ հարկաւոր ենք համարում ծանոթացնել մեր ընթերցողին այդ յօդուածի հետ, որով յայտնվում է մի եւրոպացի գիտնականի հայեացքը մեր լեզուի, գրականութեան և նոյն ուսումնասիրելու հարկաւորութեան մասին:

Ման. Խմբ.

կամ բաւականութեամբ ամենայնիւ ուսմանով...

Եւրոպական ուսումնարանները որքայն քաղաքացիական և կաթոլիկական հայերի մէջ ոչինչ հաստատ ազդեցութիւն չեն ունենում, այլ պահպանում են հայ-հասարակութեան նուիրատուութիւններով: Եւրոպական տուրքերը պայմանաւորում են երկու բանով:

Մինք որ այս ինչ քաղաքի կամ գիւղի հայ-հասարակութիւնը տայի և կամաւոր միջոցներ այն պատճառով որ գիտէ թէ ուսումնարանը կը հիմնվի իր սկզբում և իր հսկողութեան տակ կը գտնվի, իսկ ինչ նրան առիթն շարունակեցէ ձեռք կամաւոր նուիրելը, բայց փոխանակ ձեռք գիւղի կամ քաղաքի մէջ իրաւունք ունենալ ուսումնարան բանալու, ուսուցիչներ ձեռք փոքրը Տրապիզոնի մէջ հիմնելով հայոց ակադեմիային, հազիւ թէ կը գտնվէր մի եկեղեցի կամ մէկ համայնք, որ համաձայնվէր զրկել իր մօտ ուսումնարան ունենալուց այն յոյսով, թէ Տրապիզոնի մէջ ակադեմիա պիտի հիմնվի:

Ուսմանը և շատ անգամ աստուածաբանական քննարկի պատճառով այն է, որ հայ-հասարակութիւնը գիտէ թէ հիմնելով իր (հասարակական կամ եկեղեցական) փոքր փոքր ուսումնարանը, նրա երեխաները կը սովորեն աղօթել մայրենի լեզուով և կը զոհեն ուսման սկզբնական աստիճանը նոյնպէս մայրենի լեզուով:

Եւրոպացի չը լինէր, երեխան կամաւոր նուիրելը կամ կը նուազվէր կամ բոլորովին կը կտրվէր:

Եւրոպացի տեսնելով այդ փոքր թիւը ցոյց է տալիս, որ նրանք նշանակվում են ոչ թէ սանկալարժեք, այլ կառավարչական նպատակով:

Նույն համար, լատինական միասնական դիմաբանութեան համար հերձուածողները — հայերի դէմ, նորանց դէպի կաթոլիկութիւն դարձնելու նպատակով: Միայն վերջին ժամանակում հայոց լեզուի և գրականութեան ուսումնասիրութիւնը անցաւ հոգեւոր շրջանից դէպի աշխարհական: Հայոց գրականութեան յիշատակարանները խիստ սակաւ, կամ ամենին յայտնի չէին եւրոպացու:— սակայն ինչ աշխարհ աւելի հարուստ է հնութեան յիշատակարաններով քան թէ Հայաստանը, մի երկիր, որ եղաւ երկրորդ օրօրոցը մարդկութեան, որ եղաւ պատերազմի դաշտ, որ զարնուեցան միմեանց հետ արեւելքի և արեւմուտքի մեծամեծ ազգերը, Ասորիք և Պարսիկները, Աղէքսանդր մեծի զօրքերը և Դարեհը, Սելևկացոց հպատակ Յուները, կայսրութեան ժամանակուայ Հռոմայեցիք և Պարթիները, — մի երկիր, որ կրեց Արաբացոց, Թուրքերի, Մանգոլների արշաւանքները, և բազմիցս անգամ ներկուեցաւ արիւնով և աւերակ դարձաւ: Մի քանի տարի առաջ մինչև անգամ չէին նշմարում, թէ որպիսի օգտաւէտ տեղեկութիւններ հայոց լեզուի և գրականութիւնը պարունակում էին իւրեանց մէջ պատմութեան, աշխարհագրութեան և համեմատական փիլիսոփայութեան

Եւրոպացի գաւառում մի փոքրիկ տեսուչ է կարող ոչ հաւեւել ուսման, ոչ մանկավարժական ուղղութիւն տալ ուսումնարաններին: Նորա ազդեցութիւնը կարող է միայն կառավարական լինել՝ պահանջել որ ուսումնարանը հաստատ ներթափանց ազդեցութիւն ունենայ, կամ որ ուսուցիչը ունենայ ուսուցչութիւն վարելու համար դիպլոմ, ունենայ ուսուցչութեան համար օրինական իրաւունք: Իսկ այս տեսակ կանոնները գնելով կարելի է կարծել որ ուսումնարանների թիւը կը նուազի ուրիշ հետեւ մի կողմից հասարակութեան նուիրատուութիւնները կամաւոր են և չունեն, իսկ միւս կողմից ուսուցչութեան դիպլոմ ունեցողը անձնագոհութիւն չի անի գնալ մի գիւղում նստել, չունեն ուսմանով կամ առանց վարձատրութեան ուսուցչութիւն վարելու համար:

Մեր փոքրիկ տեսուչական ուսումնարանների միակ արժանաւորութիւնը իսկ նորանուստ է պարունակում, որ նրանք ամենքը հիմնված են մի կողմից ներթափանց զոհարարութեան, իսկ միւս կողմից բարոյական անձնագոհութեան վրա: Իսկ կանոնաւոր, օրինական, կառավարական գոյութիւնը այն հիմնարկութեան որ կայանում է բարեխաղութեան, զոհարարութեան և անձնագոհութեան սկզբի վրա, այն հետեւանք կունենայ, որ եթէ այն հիմնարկութիւնների թիւը կը նուազի, յոյս ունենք, որ մնացածները կը բարեկարգվին:

Մասնաւոր որ ուրիշ գաղափար չունեն մեր սկզբնական ուսումնարանները, եթէ ոչ այն որ յատուկ է բոլոր հայ-հասարակութեան և խոր կերպով արմատացած է նրա մէջ, անձնական գոհութեամբ և իւրաքանչիւր հայի սրտում՝ իր զուսկանքին մայրենի լեզուով կրօնը սովորեցնել, մայրենի լեզուով նրանց սկզբնական ուսում տալ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՁԵՆԸ

Ընթերցողին յիշելով «Մշակի» անցեալ համարի Ներքին տեսութեան

մասին, և որպիսի հարուստ հունք խոստանում էր նոյն ուսումնասիրութիւնը փիլիսոփայութեան, իրաւաբանական արեւմտի, բժշկութեան, հին աշխարհի կրօնի պատմութեան և քրիստոնէական եկեղեցու ուսման համար: Եւ այդպէս, իրաւաբանական արեւմտի ունի իւր ներկայացուցիչ Միխիթար Գօրի օրէնագրութիւնը, գրված տասնութ երրորդ դարում, որը պարունակում է իւր մէջ յօդուածներ ամենահին հռոմէական իրաւաբանութեան, որ մնում էին մինչև Թէոֆիլ օրէնագրութիւնը:—Նա ունի իւր մէջ և շատ ներթափանցական և քաղաքական իրաւունքների թուրքական արեւմտի ունի հայոց գրականութեան մէջ որպէս ներկայացուցիչ Միխիթար Հերացուն, որոյ աշխատութիւնն է «Նշտագրութիւն ջերմախոնների և տասնութիւնների դարում» Ամերգովաթիւն, որ յօդուած «բժշկական բաւարան» Առաջին յիշատակարանները հայոց գրականութեան, որ հասել են մեզ, չեն անցնում մեր թուականի չորրորդ դարից: Նոյն ցոյց են տալիս նորան այն աստիճան կատարելագործութեան մէջ, որը ենթադրում է նորա մշակութիւնը շատ երկար ժամանակների ընթացքում. որովհետեւ գրականութեան պիլիսոփայի սրնթաց զարգացումը կը հակա-

մէջ տպված առեւտրական բանկի փոքրիկ մասին յօդուածը, մեր պարտաւորութիւն ենք համարում մի երկու խօսք ասել առհասարակ ընտրութեան ձեռք մասին:

Ամենայն տեղ ընդունված է հետեւեալ ձևը՝ մի պաշտօնի համար փոքրիկ անգամ ներքին առաջարկում են իրանց կանգիդատներին բերանացի կամ թղթերով: Այդ կանգիդատներից կազմվում է մի ցուցակ: Գուցակում եղածից իւրաքանչիւրը, որ չէ հրաժարվել, քուէարկութեան տակ է ընկնում, այնպէս որ նա եթէ թղթերով ստացաւ 21 ձայն, քուէարկութեամբ կարող է պակաս ստանալ, քան թէ ուրիշը, որ թղթերով ստացաւ օրինակի համար 10 ձայն: Ահա ինչպէս թղթի վրա առաջարկվում է գրել միայն մէկի անունը, բայց ես այդ պաշտօնի համար ունեմ արժանաւոր երեք անձինք: Եւ գրում եմ մէկին, իսկ միւս երկուսին առաջարկում եմ գրել իմ ծանօթներին, որք եթէ աւելի արժանաւոր կանգիդատ չունեն, ընդունում են իմ առաջարկածին: Քուէարկութեան ժամանակ ես այդ երեքից ամեն մէկին ընտրողական, սպիտակ քուէ եմ տալիս:

Կարող է պատահել այնպէս, որ իմ գրած անունը ծանօթներիս աչքում անարժան երեւում: Ուրեմն նրանք իրանց գրած անուններին տալիս են ընտրողական քուէ իսկ իմ գրածին ոչ: Դուրս եկաւ, որ իմ գրածը ստացաւ մի ձայն, իսկ իմ ծանօթների գրած անունները ստացան երկու երկու: Կարող է և այնպէս պատահել, ինչպէս եղաւ Առեւտրական բանկի ընդհանուր փոքրիկում, որ մի քանի բաժանորդները ունեն 3 կամ 4 ձայն: *) Սոցալից իւրաքանչիւրը գրում է թղթի վրա մէկ անուն այնպէս որ եթէ 4 ձայն ունեցող 10 անձն գրեն մի և նոյն անունը, կը յայտնվի որ այդ անունը ստացաւ

*) Բաժանորդական բանկում ով որ աւելի ակցիաներ ունի, աւելի էլ ձայն ունի: Փոխադարձ կրեցիտի բանկում բոլոր անդամները հաւասար ձայն են վայելում:

աւելի այն օրէնքներին, որոնք կառավարվում են մարդկային հոգեւոր հանգրգիւն և ազատ ընթացքով, եթէ այդ անցքը չունենալ իւր պատճառները և իւր յաջողաբար նախապատրաստութիւնը անցնալի մէջ: Մեր ունեմ գրական փաստոր հայոց նախկին գրականութեան գոյութեան մասին այն դարերում, որոնք շատ հին են նորա յայտնութիւնից. աւելի ճիշտ ասած, նորա վերածննդութիւնից չորրորդ դարում: Մովսէս Խորենացին, որ ապրում էր հինգերորդ դարում, մի գրող, որ խորին գիտութիւն ունէր իւր հայրենիքի հնութեան մէջ, միւս է Մթերին և Եղեւսիայի մեհնական գրքերի մասին: Նա խօսում է պատմական երգերի փոքրիկ փոքրիկ համար, որոնք պահվում էին թագաւորների և իշխանական ընտանիքների թանգարաններում, այդ երգերը մինչև նորա ժամանակը երգում էին Գողթան ասուած փոքրիկական երգիչները, ամենով քնարի նըման մի նուագարանի վերա, որ կուգում էր «բամբուլ» — երգերը բաժանվում էին երեք շրջան՝ ասորական, մեղա-պարսկական և հայկական: Մի քանի կտոր այդ երգերից, որոնք հասցրեց մեզ Մովսէս Խորենացին, իւր «Հայոց պատմութեան» մէջ, ներշնչւած են վիպասանական հոգով, նոյն

ու թէ 10 ձայն, այլ 10 անգամ 4 ձայն, ուրեմն 40 ձայն իսկ միւս անունը, որին գրել են մի ձայնի իրաւունք ունեցող 21 մարդ, ստանում է 21 ձայն:

Արջապէս ընտրողութեան ժամանակ եւ կարող եմ շատ արժանաւոր անունները մոռանալ, բայց այդ անունները կարող են առաջարկել միւս անձինք և երբ նոքա նշանակված կը լինեն քուէարկական տուփերի վրա, գուցէ ես իմ գրած անունին սե քուէ տամ, իսկ ուրիշի գրածին սպիտակ:

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԼԵՁՈՒ

Հատերին յայտնի կը լինի այն իրողութիւնը, որ վերջին ժամանակներս նկատվում է մեծ ձգտում թէ սամկարնակ և թէ մանուշակ մեր կողմատեան հայ-երկրաստորները կողմից դէպ ի Գերմանիոյ համալսարանները: Այսին իսկ Կերպասան ուսումնարանի հոգաբարձութիւնը, որին յանձնուեցաւ հանգուցեալ Էջմեանացի կուսակաճ գումարը, ուղարկել է և ուղարկելու է միշտ որչափ թուով աշակերտներ դէպի Օւնիցերիոյ կամ Գերմանիոյ համալսարանները: Այս իրողութիւնը, կամ լաւ ևս ասել զհոգաբարձութիւնը հայ-ծրնոյնի կամ երկաստորները կողմից, որոնք շատ գէշբոլմ գոհում են իւրեանց նկատման տալովութիւնը ճշմարիտ կրթութեանը անտարակոյս պիտի ուրախակի երեւոյթ հասարակ մեզ համար և ստիպել մեզ որքան կարելի է հարթել նորա ճանապարհը, որ շատ կրկնուին այդպիսի երջանակի բացառութիւնները:

Այսուպէս անյարմարութիւններէ մերը, որ կարող է պատահել այդ դէպքում, անխտած լինելու է և այն, որ երկաստորները շատ անգամ դուռ են այնտեղ բարբոթին անձանկով լինելով լեզուին, որ յայտնի բան է մեծ արգելք կարող է լինել նոցա համար:

Այսին առաջ ունենալով այս հանգամանքը, համարձակում ենք այսպիսի միտք առաջարկել՝ օգտակար չէր լինի արդեօք և Կերպասան քաղաքի պրոպագանդայի մէջ մտցնել և այդ լեզուի դաստիարակութիւնը:

Միւս կողմից պէտք է աչքի տեսնել ունենալ և այն հանգամանքը, որ եթէ մեր լեզուն երբեք ինչ պէտքէ դատնայ կատարելով անօթ լուծում որովհետեւ, եթէ երբ և ինչ պէտք է յայտնուին նորմալ գրուած դասագրքեր և այլ թարգմանութիւններ, ամենայն յարմար միջոցներ անտարակոյս գերմանական լեզուն կարող է լինել: Գիտութեան գիտնական ծիւղերը այդին շատ դարձել է, որ յատկապէս են գիտցել այն մասին ազգերի մէջ, յայտնուել են արդէն հայրի բառք առարկաների ու երկրորդները անուններ, որոնցից զմեզ է մեր լեզուն: Այսպէս և Քրիստոսական լեզուները ունեն ընդունակութիւն ամբողջապէս ընդունելու դիւնիստ տեղանքները: Իսկ հայոց լեզուն որ

չունի այդ ընդունակութիւնը, ստիպւած է նոր առարկաների կամ երկրորդների համար նոր անուններ ստեղծել բայց այդ անունները, նախկինով է պատրաստ գտնել գերմանական գրականութեան մէջ, որ նոյնպէս սիրում է նորմալ առարկաներին նոցա յատկութիւնից առնուած բայց իւր մարմնի բառերով արտայայտած անուններ սալ, օգտու քաղելով իւր բարդ բառեր կազմելու յարմարութիւն: Ինչ, որ յատկանիշ է և մեր լեզու: Այդ արգելցուցութիւնը երկու լեզուների կապակցութեան մէջ շատ օգտակար կարող էր լինել սպազայ թարգմանութիւնների համար, որոնք մեծ մասը անտարակոյս Կերպասան քաղաքի աշակերտների ձեռքով պիտի լինի:

Չը մոռանանք նոյնպէս և այն հանգամանքը, որ մենք լիջել ենք արդէն մի անգամ «Մշակի» անցեալ տարուայ համարներում, որ գերմանական լեզուն Քրիստոսական հետ միասին, կարող է ծանապարհ բանալ զպրոցի ուսումնարանների համար դէպի այն փորձարկելու արդարական արհեստները, որոնք կան մեր երկրում:

Ն. Լ.

ՆԱՄԱԿ ՑՈՒՆՈՒԱԼԻՑ

Հարգելի լրագրի 39-երորդ համարում 1873 թ. ապրիլ 1-ին կարդացի պարոն Փ. Նատիկի յօդուածը, որ խօսում է Յիսիմուալու ուսումնարանի մասին:

Պարոնը ասում է թէ «6 տարի առաջ ժողով կազմուեցաւ Հայոց մէջ, որ ուսումնարան բանաւ, և իւրաքանչիւր մարդը ժողով կազմողներից ընծայեց երեսուն ռուբլի և այդ գումարը հասարակ 2 հազար ռուբլի, որի շահը ծառայում է ուսումնարանին. 240 ա. Հայոց և Ռուսաց լեզուի ուսուցչին, 120 ա. վրացաց լեզուի ուսուցչին, դաստան վարձը 20 ռուբլի մի տարի, պիտոյքների համար 20 ա. բոլորը 400 ա. փ. Նատիկը ամբողջապէս 400 ա. համարում է Յիսիմուալ Հայ ժողովրդից ընծայած փողի շահը: Որքան եւս հասնում է 130 ա. 400 ռուբլից տալիս է եկեղեցին տարեկան ծախսած մոմերի օգուտից չըքաւոր Հայ աշակերտաց համար:

Պարոն Նատիկը գրում է թէ ուղարկուեցաւ յայտնի է որ Յիսիմուալ ուսումնարանից դուրս եկած աշակերտները, որ անցուցել է 5—6 տարի այնտեղ ոչ Ռուսերէն և ոչ Հայերէն մի հաստուած չեն կարողանում հասկանալ և պատմել:

Արդեօք մի անձն, որ մի լեզուի վրա ոչ մի տեղեկութիւն չունի, կարող է դատել այն լեզուն: Այնպէս փ. Նատիկը գրում է Հայոց լեզուի վրա թէ «Յիսիմուալում չկայ այնպիսի աշակերտ, որ կարողանար մեկ հաստուած ուղիղ ասել Հայոց լեզուից» բայց եւս մօտ քսան աշակերտ դուրս կը բերեմ որ կարողայ Հայերէն աշխարհաբար գիրք և պատմէ կարդացածը իւր բարբոթով: Պարոն Նատիկը գրում է թէ երեք լեզու են սովորացնում Ռուսերէն Հայերէն, և վրացերէն ու խորհուրդ է տալիս Յիսիմուալեցոց թէ աւելի լաւ կլին 3 լեզուի տեղ սովորացնել մի լեզու: Կարծեալ խորհուրդ է տալիս, որ Յիսիմուալեցի լաւ կանն, որ բռնեն այնպէս վարժապետ որ աւարտած լինի Ազգ.:

Թեմա արիականներ, և բացի սորանից հայերը այնքան յայտնի կերպով իւրեանց բարբառով տարբերում էին քարոզիչների լեզուից, որը կամենում էին նորանց բերել դէպի քրիստոնէութիւն: Միայն փոքր ինչ յետոյ, Տրդատ երկրորդի (?) թագաւորութեան ժամանակ, և Դիօկլետիանոսի թագաւորութեան վերջերս, քրիստոնէական կրօնը տարածուեցաւ բոլոր Հայաստանում, մտաւ ամբողջ մէջ և կանգնեցաւ ազգային եկեղեցի: Քրիստոնէութիւնը բարոյապէս նորոգելով նորանց, փոխեց նոցա քաղաքական և սոցիալական կեանքը, մտցնելով նոցա մէջ նոր մտաւորական պիտոյքներ, նորա հետ տուեց նա և զարկ գրականութեանը: Այժմ, քրիստոնէութիւնը ներս տարան Յոյները Հայաստանում կապաւորակայից. նա մուտք գործեց մի դրացի երկրից, դէպի որը դրաւ Հայերէն բնական համազգացութիւնը: Հայերի և Յոյների մէջ որպէս ազգեր, որ պատմութեամբ էին արիացիների, կամ հնդկա-երօպացիների մի և նոյն տոհմի, կար բնածին համամտութիւն: Բացի դրանից, նոցա մէջ կար այն յայտնի միութիւնը, որով քաղաքական է հայոց գրաւումը դէպի հելլենացեց քրիստոնէութիւնը և վերջինների խորին ազդեցութիւնը նոցա վրա: Հայերը, եռանդով կերպով հրապուրուելով իւրեանց

սանգրեան վարժապետական ուսումնարանում вь Александровскомъ Учительскомъ Институтѣ և նորան տան 550 *) մանկից ոչ պակաս, սենեակը և տաքացնելու փայտ կամ թէ չէ Յիսիմուալեցի պահին մեկ ստիպեցողիտ վերոյիշալ ուսումնարանում, և դաս տան Յիսիմուալի ուսումնարանում Ռուսաց լեզուի, իսկ կրօնը տեղական Հայ քահանայն:

Ես խորհուրդ կտայի Յիսիմուալեցոց, որ սովորացնելին մայրենի լեզու կամ տեղական, որ աւելի հասկանալի է մանուկներին, որ նրանք զարգանային այդ երկու լեզուների մէջ, որ ինչ է զարգանալով ապագայում օգուտ քաղելին տրանից, և յետոյ առաւել հնչող կլինէր սովորեցնել տեղութիւնական լեզուն: Եւ ոչ թէ այնպէս ինչպէս նոր մանկավարժը ասում է:

Բարեկ Տէր Արքանաւանց

Պարոն Խաղաղի

«Կովկաս» լրագրի մէջ եւ կարդացի փ. Բազալովի յօդուածը, որի մէջ նա հերքում է այն լուրը, իբրեւ թէ արուեստագործական ուսումնարանում չէր լինելու ալլաղաւան կրօնի դասատուութիւնը իսկ տեղական լեզուների արտաբան վերաբերութեամբ ասում է որ բոլոր հայ-մանուկները չեն խօսում ալլապէս, եթէ ոչ վրացերէն լեզուով: Դատողութիւնը էլի առանձնական բան է. նորան կարելի այս կողմն էլ ձգել այն կողմն էլ, բայց եւս զարմանում եմ, թէ ինչպէս կարելի է աղաւաղել ըստ իրողութիւնը, որից հիմնվում է մի կարգ եզրակացութիւնները: Ես, հարեանցի ծանօթ լինելով այն բանակութիւն, որ եղաւ այդ հարցի առիթով թիֆլիզի գիւղական լրագրութեան մէջ չեմ քննում նորա յօդուածի մանրամասնութիւնները: Որինակի համար ես չեմ խօսում այն հանգամանքի մասին, թէ էլ ինչ առանձին գումար է պահանջում քաղաքի տեղական լեզուների դասատուութեան համար, երբ հիմնուելու ուսումնարանի բոլոր գումարը համարեալ քաղաքին է պատկանում, եւ միայն կամուրուխմ յայտնել որ նորա յայտնած իրողութիւնը հայերի մասին սխալ է: Ամբողջ հաւաքարում, որտեղ կենում է մի խեղճ արհեստաւորների մեծ մասը, տիրապետող լեզուն հայերէնն է, կան զարմալ մի քանի ամբողջ թաղեր, ուր համարեալ միմիայն հայերէն են խօսում: Բացի դրանից թիֆլիզում կան շատ օտար մանուկներ, եկած Հայաստանի գիւղերից ու քաղաքներից, ուր վրաց լեզուի հօտն էլ չկա: Իսկ ինչ որ կը վերաբերի Ռուսերէն լեզուին, կարող ենք հաւատացնել փ. Բազալովին, որ մեր ստորին դասի մանուկներից հագիլ թէ հարկերից հինգը ծանօթ լինի այդ լեզուն: Ճշմարիտ է, հայ-ընտանիքների մէջ կան այնպիսիք, ուր մանուկները միմիայն վրացերէն կամ Ռուսերէն են խօսում, բայց այդ ըստ մեծի մասին բարձր դասումն է, որ կարողութիւն ունի վրացի կամ Ռուս զայնակներ պահելու: Իսկ մենք կարծում ենք որ արուեստագործական ուսումնարանը այդ դասի համար չէ հիմնուելու: Ն.

ՆԱՄԱԿ ԲԱՎՈՒՆԻՑ

1872 թուականի Մշակի 19 №-ում արդէն յայտնի է, որ տեղս կազմուել էր Բարեկգործա-

*) Ինչ որ տալիս են այն էլ հնչուութեամբ չեն կարողանում սալ:

հոգեւոր դաստիարակների (յոյների) գրականութիւնով, մեծ ջանքով սկսան ուսանել նորան և հետեւ նորա օրինակներին, որով նոքա հիացած էին: Հայերը ծանօթացան արհեստի հետ, որը յայտնի չէր արեւմտեան գրողներին, այսինքն աշակերտով միտքը տալ նորան խիստ պատշաճաւոր, ազնիւ եզրեցիկ արտայայտութիւններ: Բացի դրանից նոքա թարգմանեցին այն գրքերը յունական աշխատութիւններից, որոնք ներգաղանկեցութիւն ունէին իւրեանց զգացմունքների և պիտոյքների հետ,— և այդպիսեալ ըստանձնեցին նոցա պատմաբանները, հին փիլիսոփայները և եկեղեցեայ հայրերը: Մեք Հայերին եւք պարտական, որ իւրեանց գրագրների միջոցով պահպանեցին հնրի շատ աշխատութիւնները, որոնց իսկականները այժմ կորած են: Ոչ սակաւ թանգազին է մեզ համար գտանել այդ շարքարկութիւնները, որը ողջ մնացին ժամանակի կորստէն, կամ աւելի ոչնչացնող ներգործութիւնից մարդկային ձեռքի, հայրէն թարգմանութեանց մէջ, որ իղել են մեծ մասամբ հինգերորդ դարում, որոց գրագրները պահպանուած են եղել աղաւաղութեան, որ արտագրողները խառնում էին նոցա մէջ դարձի ընթացքում, Համամատութիւնը այդ թարգմանութեանց իսկականների հետ, որը եղել են նոցա աղբիւր:

կան» անուանով ընկերութիւն, որի նպատակն է օժանդակել Բագու գտանվող թէ տեղացի և թէ օտարական աղքատներին: Այդ գործի կառավարութեան համար ընտրուել էին մի տարի ժամանակաւ հինգ հոգաբարձուք—Արթ. Թաղէոս Աւագ-Քահանայն և հետեւալ պարոնայրը—Գ. Դիլիստահանց որ և զանապետ, Գ. Ալազեանց, Ա. Մելիքեանց և Բ. Սարգսեանց:

Ընկերութեան առաջին տարվայ շրջանը լրացած լինելով ապրիլի 1-ին Հոգաբարձութիւնը հրաւիրական թղթով հրաւիրում է Բագու գտնուած բոլոր թէ մշտապէս և թէ ժամանակ նուիրատու անձանց ի հաշուատեսութիւն: Նոյն օրը եկեղեցեայ մէջ յիշեալ աւագ քահանայն, որ և հոգաբարձութեան նախագահ է, յայտնեց Հայ հասարակութեան իւր և հոգաբարձուների կողմից չորհակալութիւն, որ չեն խնայել իրանց կամաւոր նուերը աղքատների օգտի համար: Ի վերջոյ և յայտնեց, որ ինչպէս յայտնուած էր Հոգաբարձութեանց, երկուցեան 6 ժամին ժողովին յիշեալ ընկերութեան զանապետ փ. Գ. Դիլիստահանցի առեւ, ուր տարեկան ընդհանուր հաշիւ տեսնուելու: Բաւական և երեսի անձինք հաւաքուեցան յիշեալ տեղում: Կարդացվեցան ընդհանուր հաշիւները, և բաժանվեցան իւրաքանչիւրին առանձին թերթերի վերա տպագրուած: Մի տարվայ ընթացքում Հոգաբարձութեան գտել էին թէ մշտապէս և թէ միանուագ 102 նստիւող անձինք, որոնցից ընծայարեւորութիւն եղած է. . . . 941 ա. 50 փ.

Առանձին արդիւնաբերութիւն Հոգաբարձուաց

Խնդրանք Հոգաբարձուաց գիմնադիւսի Հայ ուսանողները փ. Ամիրաղանցի առաջնորդութեամբ թատրոն ներկայացրին 72 թ. յուն. 19-ին, ծախսեց միջից հանելով զուտ օգուտ մնաց 104 ա. 28 փ.

Թատրոնի ծախսի մէջ հաշուած էր 10 ա. — բայց նորա անդամները ընծայեցին յօդուած աղքատաց այդ դրամը . . . 10 ա. —

Մի տարվայ ընթացքում պատրաստ գումարի տոկոս ստանված է զանազան ժամանակում. 57 ա. 25 փ.

Դուրսն է 1113 ա. 3 փ.

Զիշեալ գումարից բաժանուած է մի տարվայ ընթացքում

1. Պարսկաստանից սովի պատճառաւ Բագու պատահած աղքատներին հացի և ճանապարհա ծախսի համար. 132 ա. 44 փ.
2. Բագուաբնակ աղքատաց ախլը և փող. 132 ա. 90 փ.
3. Դամասկոնցի գետնաշարժի պատճառաւ Բագու փոխադրուած աղքատաց ախլը և փող 177 ա. 47 փ.
4. Ղարաբաղցի Բագու բնակվող կամ անցաւոր աղքատաց. 85 ա. 28 փ.
5. Ղարաբաղի Յովսէփ Սանասարեանցին ճանապարհածախս. 15 ա. .
6. Սպահանցի Աղախան Կիրակոսեանին Արքունի հիւանդանոցում 41 օրվա համար բժշկելու վարձ 16 ա. 40 փ.
7. Երևանցի, Նախիջևանցի, Նուխեցի, Կերբենդցի և Ղալաբի Բագու պատահած անցաւոր աղքատաց 48 ա. 15 փ.

Կարող է տալ կրկնակային կատարեալ զօրութիւն վերականգնել բնագրի ճշմարտութիւնը և ուղղել նորան ժամանակով եղած վրիպակներից: Օրինակի համար, եթէ համեմատենք երկու կամ երեք օրինակ տպագրուած գիրքը մի և նոյն յոյն հեղինակի, անտարազայն այն հրատարակութիւնը կարող է ունենալ գերազանցութիւն, որը մօտաւորապէս համապատասխանում է հայերէն թարգմանութեանը:—Եւ այդպէս, մեք տեսնեմք, որ հայոց գրականութեան յիշատակարանները յայտնվում են տասնութինգերորդ դարում, այսինքն, գոհեալ հինգ դար առաջ, քան մուսուլմանների գրականութեան զարգանալը: Նոքա շարունակվում են միջին դարերի բոլոր ընթացքում և համարեա հասնում են մինչև մեր ժամանակը, ձեակերպելով մի ոսկի շղթայ, որ միաւորում է հին արեւելեան աշխարհը նորի հետ: Վերին Ասիայի պատմութեան համար, ամբողջ ութը դարերի ընթացքում զինի Քրիստոսի ծննդեան, հայոց գրականութեան յիշատակարանները են միակ առաջնորդներ, որոնց մեք ունենք որպէս այն ժամանակի եղական վրայականներ, ուր կարելի է տեղեկութիւն գտանել: Հայոց մատենագրները, ծնուելով քրիստոնէական հասարակութեան մէջ, յրգապատուած լինելով աղբիւրից, որը անձնատուր էին կուսապաշտութեան

8. Աղքատները զանազան համար 13 ա. 22 Կ.
9. թղթի, ապահովագիր կամ հաշիւ տպելու համար և այլ կարեւոր ծախս մնում է ապահով գրամ . . . 16 ա. 5
Իւ Գանձապետի մօտ մնում է պատ-
րաստ գումար *) 468 ա. 57 Կ.

Գումարն է 1113 ա. 3 Կ.

Հաշուետեւութեան յետոյ բոլոր Անդամները հետազոտութիւն արին Հոգաբարձուներէն, որոնք քննութեանը և ճիշտ կերպով առաջ են տարել այդ գործը: Ընտրութեան այս անգամ 6 հոգաբար-
ձուք — Ք. Աւագ քահանայ Բագրատեանց, և հետե-
ւալ պարտաւորը — Գ. Խիւստիանց որ և գան-
ձապետ, Բ. Սարգիսեանց, Մ. Շահինջեանեանց, Թ. Աղամանց, և Խ. Կիրիւսեանց:

Արդէն բացված է ստորագրութիւնը, որի հետե-
ւանք ինչ կլինի, ժամանակին կարող ենք հա-
ղորդել: Սակայն, յուսալի է, որ Բագրատեանց
Հայերը այդ պարտաւորական գործը, ինչպէս
սկսել են քննութեանը, ինչպէս և այսուհետեւ իւ-
րաքանչիւր տարի յառաջ կտանեն նոյն սիրով,
աչքի առաջ ունենալով անցած տարիներում, հայ
աղքատների դժն ի դուռն թափաւելը, նա մա-
նաւանդ և եկեղեցիների դժնեւում խմորվելու կանգ-
նելը մտաբանութեան համար, որ կարծես թէ
մէկ նախադրեք էր հարկանում զգացողների երե-
սին: Բայց այժմ է տեսնւում ոչ եկեղեցիների
դժնեւը չբնականաբար դրանցով և ոչ քաղաքի մէջ
դժն ի դուռն թափաւելու:

Երանի թէ ամեն հայաբնակ քաղաքներում ևս
այն նպատակաւ կազմուէին ընկերութիւններ, որ
ցանկալի և սիրելի են Աստուծոյ և մարդկան:

13 ապրիլի Թովմանէս Միլլաբէգեանց

ՆՆՐՔԻՆ ԼՈՒՐՆԵՐ

Ապրիլի 26. Ինչ հայ գերաւանակաւ խումբը ներ-
կայացրեց թիֆլիսի մեծ թատրոնում: Արաւի բա-
ղրերգութիւնը, հեղինակութիւն խորն Գալ-
ֆանիան, Այդ տեսակ գրվածքում, որ զուրբ է
ամեն բնական յատկութիւններից, լի երկար,
ձանձուր զխաղաղութիւն, անբնական երկոյթ-
ներով, որ զուրկ է և պատմական ճշգրտութիւն,
որի միակ արժանաւորութիւնն է արտաքին ձևեր,
շքեղութիւն և մի քանի քերթ խոսքեր — այդ
տեսակ գրվածքում ամենապարզ գերաւանակն զը-
ժուար է ցոյց տալ իր բոլոր ընդունակութիւնը:
Աւաթ մենք չենք կամենում մեր գերաւանակների
և գերաւանակու խաղի վրա խօսելու, այլ ան-
կեղծ կասեց միայն որ երգերը իրանց նորու-
թեամբ, համեմատաբար լաւ պատրաստութեամբ
և մինչև այժմ հայոց բնիկ վրա չեղած կանոնա-
ւոր ներդրանակութեամբ ճանաչողութիւն
պատճառեցին թէ մեզ թէ ամբողջ թատրոնին:
Այդ քանում մենք բացի մեր սեփական կարծի-
քից, մեզ արձագանք ենք անում հասարակական
կարծիքի:

Այս օրերս մեր քաղաքին այցելութիւն արաւ
մեր ազգային բանաստեղծ Ռաֆայէլ Պատկանանը,
որ տեղիս հայ երիտասարդութեան և ընտանիք-
ների կողմից համակրական ընդունելութիւն գտաւ:

*) Յիշեալ գումարից այս գումարին Հոգաբար-
ձուք սկսեցին բաժանել աղքատաց:

գորանին, նոքա, թէ կրօնի կողմից և թէ ծէսերի
կողմից, ունեցան առանձին հայացք, որը զանա-
զանում է նորանց բոլոր արեւելեան մասնազոր-
ներից, տալիս է նորանց խիստ ինքնուրույն բնաւո-
րութիւն, բայց անելով նոցա առջև քննութեան
նոր ճանապարհ և տարաւ նորանց զէպի նոր հե-
տազօտութիւններ:

II
Հայոց լեզուն

Մինչև համեմատական ֆիլոլոգիայի նոր մեծօղի
ստեղծուելը, հայոց լեզուն խիստ սակաւ էր հե-
տազօտութեամբ և գիտնականները չէր գիտէին, թէ
լեզուների որ ընդին պէտք է դասաւորել նորան:
Գտնուում էին մի քանի ազգակցութիւն նորա և
Պարսից ու Բունաց լեզուների մէջ, բայց այդպիսի
նմանութիւնը համարում էին պատահականներից,
կամ այդ ազգերի հետ հաղորդակցութիւնից յառաջ
կան, բայց ոչ որ չէր բնականաբար նորան քերա-
կանական և պատմականական կողմից: Մի քանի
ազգասէր հայեր աւելի քննութեանը, քան թէ
գիտնականներ, հաստատում էին, թէ նոցա լեզուն
ամենահինն է, այլ և այն բարբառն է, որով նոյն
խօսում էր իւր տապանում, կային և այնպիսի
միամիտներ, որը ընդունում էին այդպիսի կար-

նելով, մի քանի օրից յետոյ վերադարձաւ իր բնա-
կութեան տեղը Նոր-Նախիջևան քաղաքը:

Գ օրուց գումարն մեր լրագրին՝ ինչպէս ա-
մեն տեղ, նոյնպէս և այստեղ նկատելի է որ աղ-
ջիկների ուսումնարանը աւելի առաջադիմութիւն
է անում քան թէ տղայոց դպրոցը: Աղջկանց
այդ ընդունակութիւնը աւելի շատ ենթարկվել
լուսաւորութեան ազդեցութեանը զուգէ կարելի է
վերաբերել կանանց սեռին յատուկ փափակ և
զրտի ազդեցութեանը հպատակող բնաւորութեանը:
Երկու ուսումնարանների թէ հոգաբարձուները թէ
ուսուցչուհիները և ուսուցիչները մեծ եռանդով են
աշխատում: Յաւալի է միայն, որ ժողովուրդը
աւելի փող է մտնում մայր եկեղեցու գմբէթի նո-
րագութեան վրա, քան թէ նրա գաւթում գտնվող
մի սենեակից բաղկացած աղջկանց ուսումնա-
րանի վրա:

Այս հինգաբլթի օրը մեր հայ-գերաւանները
պիտի ներկայացնեն առաջին անգամ հայերէն
լեզուով Շիլլերի «Աւագանի» դրաման: Թար-
գմանութիւնն պ. Լալանցն է արել:

Այս օրերս վախճանովեցաւ թիֆլիսում Աւագի
Սիլվիանցը: Ապրիլի 29-ին կատարուեցաւ
հանգուցեալի թաղման հանդէսը, Հանգուցեալը
Լ. Ֆէդոտեանցի երեք կտակակատարներից (միւս եր-
կուսը — Գ. Խալիլեանց և հանգ. Գ. Տ. Միլա-
շիլեանց) մէկն էր: Նրա զաւակի վրա կարգացած
ճառի մէջ, պ. Թ. Չիլիանցեանցը (Լ. Ֆէդոտեանցի
հաշիւով Արտաշեսեանց ուղարկված երիտասարդնե-
րից) ցոյց տուեց, որ հանգուցեալը, բացի էն, որ
որ նա, իրեն մարդ սկզբից մինչև իր մահուան
օրը անկեղծ, անքիժ, և կարողութեան չափ քա-
ղաքիս շահուէտ կեանք է վարել, իր՝ միւս կտա-
կակատարաց հետ միասին, կրած ասանամայնե-
կութիւններից ճիշդ ու հաւատարիմ ազգագու-
ժուայութեան փոխարէն արժանի է, որ հայ հա-
ւաքակութիւնը յարգէ նրա յիշատակը: Պարոնը
մէկ բարդական պարտականութիւն ու իրաւունք
համարեց, թէ իր և թէ իր բացակայ ընկերներն
(Լ. Ֆ. միւս օրգելիների) կողմից, հանգուցեալը
(և միւս երկու ընկերների) հայրական հոգացողու-
թիւն ու երախտեաց մասին, սրտին խորին նոր-
հալալութիւնը յայտնել, խոստանալով նրա անունը
իրանց մէջ միշտ անմոռ անալի պահել:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆՈՒԿ ԹԻՒՐԻՔԻԱՆ ԵՒ ՅԵՏԱՂԵՄ ՅԵՂԱ-
ՓՈՒԱԿԱՆ ԵԱՐՁՈՒՄԸ

Ժողովրդական աւանդը տաւ է՝ «Ես եմ
թէ Լին մեռել է, բայց չեմ իմացել որ Լին...»
Ինչպիսիք երիտասարդութիւնը, որ առ
հասարակ շատ վայրի վերջ, թիկն է կրթու-
թիւնն ստանում, մեծ մասամբ Փարիզի բու-
լվարներում, սրճանոցներում ու թատրոններում
իր բարձր կրթութիւնը ստանում, վերադառ-
նալով իր հայրենիքը կամենում է գործ գնել
Փարիզում տեսակ ու լսածը, առանց մտածելու
յարմար են արդիւր կոմունիզմի ու սոցիալիզմի
վրա Փարիզի ժողովրդական կարմիր կր-

ծիքը որպէս հաւատքի հանգանակ, որ քարոզ-
վում էր սուրբ զրբից: Այդ երևակայութիւնները,
որպէս բոլոր երևակայութիւնները հին ընկալի լե-
զուագէտների, ցրուեցան արհեստի լուսայ առջև:
Մեք այժմ գիտենք, որ հայոց լեզուն է մի շա-
ռաւիղ աւելի հին, և բարբառների մեծ ցեղի մէջ
աւելի լաւ քան թէ միւսները պահպանուած Ա-
րիական լեզուի, որ է ժամանակակից նախնական
Ջնդի, որոյ հետ նա ունի մօտաւոր ազգակցու-
թիւն, այլ և, Բագրի կարծիքով, կարելի է իւր
Ֆոնետիկային (բառակազմական) զարգացման մէջ
նախնիքաց էր քան այդ լեզուն: Հայոց լեզուի
կազմակերպութեան օրէնքների գիտութիւնը տա-
լիս է մեզ կարողութիւն հասնել մինչև սկզբնական
գոյութիւնը և նախնական ձեւակերպութիւնը այն
բարբառի, որ գործ էր անվանում Պարսկաստանում,
Աքեմենիանների ժամանակում: Այդ բարբառները,
կարգաւոր աւելիվելուց, ըստ ասութեան Մակի
Միլլիերի, հետեւելով Ֆ օ ն տ ի կ ա կ ա ն (բառա-
կազմական) աղաւաղութեան օրէնքներին,
բաղմանում էին և այդպիսեւ բաժանվում էին
ժողովրդական բարբառների: Երբեք գետը բա-
ժանում էր այդ բարբառները երկու գլխաւոր խում-
բերի — արեւմտեան և արեւելեան, բացի այդ երկու
խումբերը, կային և երկրորդական աստիճանի բար-

բառներում յայտնվող զաղափարները այնպիսի
մի ազգի մէջ մտնելու, ինչպէս տաճիկ ժո-
ղովուրդը, որտեղ չէր կայ ու ինքնուրույն կեանքը,
որ չունի իր անցիւղը, որ իր զարգացմամբ
ստոր է հպատակ ազգութիւններից:

Վեռ 1867 թուին կազմուեցաւ մի խումբ
երիտասարդների «Մանուկ թիւրքիայ» անու-
նով, որի ուղղութիւնը մի խառնուրդ էր սո-
ցիալիզմի ու կոմունիզմի մաքրի տաճիկն յա-
տուկ մահմետական խաւար մայրաւորութեան
և սաստիկ ասեղութեան հետ գէպի և բողոքան-
կրթութիւնը: Նոքա Ֆրանսիական ուսումնից
միայն ըմբռնել են ծայրայեղ կուրսերի վար-
դապետութիւնը՝ թէ ժամանակակից կրթու-
թիւնը անբարոյական է և անիրաւ ու մե-
հուանգով սկսել են ամեն բան բանցիլ... Այդ
կուսակցութեանը պատկանող անդամներից շա-
տիրը պատժվեցան, արքայական, բայց յի-
տոյ դարձեալ յետ կանգնեցան և տէրութիւնը
չնորհելով նրանց ներողութիւն, շատիրին կրկին
բարձրացրեց մինչև մեծ պաշտօնները...

Եւր ժամանակից սկսած, փոքր ինչ ոյժ
ստանալով, յիշեալ կուսակցութիւնը հիմնեց
իր սեփական օրագրութիւնը որ արձագանք
դարձաւ նրա զաղափարների: Օրագրութիւնը
զիստաւորները երեք էին՝ «Բանիթթ» որ յանձն
առաւ բարոյի ժողովրդին կրօնական մոլի-
ւանքութիւն և ասեղութիւն գէպի և բողոք-
կան կրթութիւնը և գիտութիւնը: «Միւրաթ»
յանձն առաւ տարածել բողոքական հանրա-
պետական մտքերը և վերջապէս «Բրթթթ»
լրագիրը զրգուկով ժողովրդի կրթիւր, բարո-
յում էր Լոմուսիւրը: Սրա խմբագիրը Վեմ-
րէյ, 1867 փետրեմբէր Գարիկ, յետոյ 1872
նրան թոյլ տրվեցաւ վերադառնալ իր հայ-
րենիքը: Եւր լրագիրը յաճախ ստանում էր
նախազգուծիւններ և արգելքում էր: Ինչպէս
հաղորդում Kölnische Zeitung լրագիրը Վե-
մուրէյ հեղինակից նորիւմ մի զրումա
«Հայրենի» անունով, որի նիւթն էր 1854
թուի Միլիտարիայի պաշտպանութիւնը: Ներ-
կայցման ժամանակ, այս մարտի 24-ին թատ-
րոնի մէջ զոնվող հասարակութեան ոգևորու-
թիւնը հասաւ անասելի աստիճանին: Հեղի-
նակին այնպէս էին ողջունում, ինչպէս միայն
Սուլթանին սովորութիւնն ունեն ողջունելու:
Մի է նոյն ժամանակ «Բրթթթ» լրագրի ու-
րիշ մի աշխատակից ներկայացնում էր տե-
լութեանը մի պրօէկտ, որի միտքն էր Ռու-
սաստանի վրա յարձակվել կամենաւոր զօրքի
օգնութեամբ, իսկ 200 հազար ժողովրդական
միլիցիայի օգնութեամբ կոստոյրել Խիւր-
իիսում գտնված բոլոր ալ աղաւաւն
բնակիչներին:

Բայց այդ երեկի յիշատակական մտքերը,
որը ի հայրէ պատիւ պիտի անէին Փարիզում
ուսում առած այդ ժամանակակից մանգօրե-
րին, պատիւ պիտի անէին նրանց հռչակած

բառներ, որը ձեւակերպուեցան բաժանմունքների,
կամ ազգի կտրատուելուց զանազան մանր ժո-
ղովրդական միութիւնների, պատճառաւ: Ինչ ձեւով
կատարվում է այդ բաժանմունքը, Հաղթահարուե-
լով և աւերուելով անդադար արշաւաններից, են-
թարկելով օտար տիրապետողների և բարբարոս-
ների իշխանութեան ներքոյ, Հայերը սկսեալ տասն
և հինգերորդ դարից սկսեցին զաղթուել հայրենի
երկրից: Նոքա գիտնիցն զանազան կողմեր, որպէս
զէպի Արայ, նոյնպէս զէպի Եւրոպայ: Ամենաեղ
ուր և բնակվում էին — Հայերը ընդունում էին իւ-
րեանց ասպնջական երկրի օրէնքները, նորա սո-
վորութիւնները և լեզուն, բայց երբէք կատարե-
լապէս չէր խառնուելով տեղային բնիկ ժողովրդի
հետ: Այդպէսով մեք տեսնում ենք նորանց ցրում
Արայի մէջ — անդրկովկասեան նահանգում Աու-
սիոյ տիրապետութեան ներքոյ, Տաճկաստանում,
Պարսկաստանում և անդրկական Հնդկաստանում:
Եւրոպայի մէջ — միջին և հարաւային Ռուսաստա-
նում, Լեհաստանում և Աւստրիայի արեւելեան նա-
հանգներում: Հայկական ցեղին յատկանիշ ձեռ-
նողութիւնները զէպի վաճառականութիւն և առ-
հասարակ զէպի գրամական չրքանք տարան նա-
րանց աւելի հեռու մինչև հնդկական արևմտե-
լազը, Արայի սահմանները և մինչև անգամ զէպի

բարբարոս պապիլի յիշատակին, — բարբարոս-
րապէս այդ մաքրիւր չիւրագործվեցան: Թատրո-
նական ներկայացման զիշիւր մարտի 24-ին, տե-
լութեան հրամանով կայանաւորեցին «Բրթթթ»
լրագրի գլխաւոր խմբագրին Վեմուրէյին, պա-
տասխանատու խմբագրին, չորս աշխատակից-
ներին, որոնց թիւում և երեկի պրօէկտի հե-
ղինակին, որի անունն է Ե. Տ. Միլլա-Վեմուրէյ:
Չէնդի, յետոյ «Միւրաթ» լրագրի խմբագրին և
թատրոնի զիշկաւորին: Իսկ մարտի 28 այդ
բոլոր կայանաւորվածները ուղարկվեցան ար-
տաւոր: Միւրաթ, Ռոշոս և այլն տեղիքը:

Աւելին այս անգամ էլ չաջողվեցան լու-
սաւորված մանգօրների խաւար յիշատակու-
թեան նպատակները: Հոտ կարկի է որ թուր-
քաց տէրութիւնը սրտով համակրում էր
այդ վայրենի յիշատակութեանը, — բայց կամայ
սկամայ արգելում է այդ տեսակ ձգտումներին,
հղատակիւր և բողոքական պետութիւնների դիւ-
պանայ ազդեցութեան — Խեղճ մանգօր, ու-
ղիս չուղիս, պիտի ցոյց տաս որ լուսաւորված
տէրութիւնն ևս...

ՆԱՄԱԿ ՄԵԼԻԴԻՆԵԻՑ

Պատմութեան մեզ տուած տեղեկութեանց նա-
խով՝ Միլլիանէ Հայի կենաց մէջ զեր խաղացող
քաղաքներից մէկն է եղած, Նորան գոյութեան
մինչև օրս, իբրև հայաբնակ քաղաք, չնայելով անոր
կրած անթիւ վշտերին, նա իւր մէջ ունեցել է
միշտ և ունի բազմաթիւ Հայ գերաւաստաններ,
որոնք վաղուց է մտադրուածի պէս են թուրքիոյ կե-
դրնի, և Պօլսի Հայոց համար: Միայն և եթ
լուստեական, քաթօլիկ և լաթին որսորդները չեն
մտադած նորան՝ ինչպէս կտեսնուի յօդուածնում
ընթացքի մէջ:

Միլլիանէ (այժմ Մալաթիայ) քաղաքը փոքր
Հայաստանի երրորդ Հայք կոչուած նահանգին
զիստաւոր քաղաքն էր, որնոր այժմ ալ այն տեղե-
րումը գրեթէ նոյն նշանակութիւնն ունի: Անոր
արեւելեան կողմէն չորս ժամուայ ճանապարհի հե-
ռաւորութեամբ կանգի Եփրատ (այժմ Մուրաթ)
գետը՝ որ մեծ ու փոքր Հայաստանի սահմանը
կկազմէ: Այս նշանաւոր գետը Միլլիանոյ նա-
հանգի բնակչաց գրեթէ անօդակար է՝ բաւական
խորին կերպով երկրի մակերևոյթի ցածէն անց-
նելուն համար:

Երկրորդ Հայք կոչուած նահանգի (այժմ Սը-
վազ Վալլիլը) հարաւային սահմաններէն Միլլա-
սիտը (այժմ թիւրքիայ) ամբողջ Միլլիանոյ նահանգի
հիւսիսային սահմանների երկարութեամբ՝ արե-
ւմուտքէն զէպի արեւելք ձգուելով՝ Եփրատին մէջ
կթափի: Այս գետը, որ նոյնպէս Մալաթիայէն
չորս ժամուայ ճանապարհի հեռաւորութեան վե-
րա կը գտնուի, բոլորովին ալ նշանակութիւն ունի
այս նահանգի բնակչաց համար: Նա՝ միայն և եթ
Միլլիանոյ նահանգին մէջ, եթէ չսանք հաղարա-
ւոր, գոնէ հարիւրաւոր զիւրերի կեանք տուողն է:
Այնտեղի բոլոր բնակչաց մէջ առած է զարցած
ասել թէ «Թիւրքիայի ափերին ոսկի ալ ցանես կը
բուսի»: Խարբիք, Պենտի, Ալիեման, Գիլիլիլի,
Փալու, Չուկուլու, Ալի, Արաբիք, Սըվազ, Ղայ-
սարի, Հեզվիլան և այլ շատ քաղաքներ ու գիւ-
ղեր գտնացած անհատուած բրինձները անոր ջրե-

աւելի խորքը այդ ընդարձակ ցամաքանոցի, այն-
պիսի տեղեր, որ տակաւին անմատչելի էին եւ-
րոպացիներին, ուր նորանց յաջողուեցաւ բնակել
և պարապուել աւետուրով: Ենթարկուելով այդ
կողմերի սովորութեանց, բնաւորութեանց և լե-
զուի ազդեցութեանը, հայերը մնացին հաւատարիմ
որպէս Խորաշիլի որդիքը, զէպի իւրեանց կորցրած
հայրենիքի յիշատակները, նոքա չը մոռացան նա-
խահարց երկրը: Նոքա պահպանեցին իւրեանց
կրօնը և իւրեանց հին գրականական և եկեղե-
ցական լեզուն, որպէս սրբութիւն իւրեանց քան-
դուած ազգային ամբողջութեան, որպէս վերջին
կապ, որ միաւորում էր բաժանուած եղբայրները:
Հայոց լեզուն վաղուց արդէն զաղափար գործա-
ծութիւնից որպէս խօսակցութեան լեզու (?) բայց
պատմական նշանակութիւնը այդ լեզուի և դրա-
կանական յիշատակարանների բազմութիւնը, ա-
նում են նորան անմահ: Արդարեւ, հայոց լեզուի
բարբառները զեռ ևս կենդանի են, բայց նոքա
չեն անցնում ընտանեկան օգտի սահմանիցը
զուրա, Գերգաստներից զուրա արտաքին հայր-
պակցութեանց համար, հայերը գործ են ածում
Իւրեանց բնակած երկրի լեզուն:

Կր յարունակութիւն: